

ПЪТЕШЕСТВИЕТО НА ФРЕНСКИТЕ РОМАНТИЦИ КЪМ ОРИЕНТА, ПЪТУВАНЕ КЪМ СЕБЕ СИ ИЛИ СРЕЩА С „ДРУГИЯ“

Иванка Ненова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE JOURNEY OF THE FRENCH ROMANTICS TO THE ORIENT, A JOURNEY TO YOURSELF OR MEETING THE “OTHER”

Ivanka Nenova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Since the beginning of the 19th century, the Orient has been the subject of ever-increasing interest. Researchers and travelers describe and arrange it, accumulate their knowledge about it in the form of numerous texts. The texts of three French writers from the Romantic era – Chateaubriand, Lamartine and Nerval – flow into this discourse dedicated to the Orient. Three books, travel notes, dedicated to distant lands, unknown cultures and the self-knowledge that every traveler achieves in the process of traveling. Ancient history, beautiful landscapes and cultural clashes that have the lands of the Levant and North Africa as their decor.

Key words: Orient, travel, exoticism, self-knowledge, imagination

В края на XVIII и началото на XIX век пътешествия, мисионерски мисии и експедиции стават все по-обичайно явление в земите на изток. Много европейци пътуват към Ориента, но най-често това са англичани и французи. Тези пътувания се осъществяват както в резултат на колониални интереси и на представата за цивилизационната роля на Европа сред източните народи, така и като резултат от лични проекти. Много пътешествия са били предприемани заради романтичната привлекателна сила, която има загадката на далечното и непознатото, както и от желанието да се посетят местата, където е въз-

никнало християнството. В тази група попадат и пътешествията на авторите, които разглеждаме в тази статия.

Шатобриан, Ламартин и Жерар дьо Нервал, с известна отдалеченост във времето, поемат на Изток, водени от свои лични цели и търсения. Всеки от тях след завършване на пътуването дава литературна форма на преживяното по пътя. Написват текстове, които оживяват във въображението ни величието на Партенона, изящната природа на арабските коне, горещия полъх на хамсина¹. Дават ни образи и усещания, говорят ни за чужди земи и култури. Така сътвореното от тях по подобие на други текстове на учени, мисионери и последвали ги пътешественици се влива в по-голямото цяло на едно систематизирано познание за Ориента.

Но това познание според съвременния хуманитарист ориенталист от палестински произход Едуард Саид не е безпроблемно. От една страна, пътеписите и научните трудове са текстове, създадени с намерението да направят далечното по-близко, но от друга страна, същите тези текстове, като част от „ориенталисткия дискурс“², допринасят за това непознатата култура да остане неразбрана и все така чужда. В своята книга „Ориентализмът“ Саид обръща внимание на факта, че всеки един текст, свързан с Ориента, има конструираща функция. Без значение от жанра, в който е написан, текстът създава представи, които оказват влияние върху разбирането и опознаването на Изтока: „Дори най-безобидният пътепис (а след средата на века са написани буквално стотици такива) допринася за насищането на обществените представи за Ориента“ (Саид 1999: 240). Съвсем естествено е тогава, че Саид обръща

¹ Хамсйн е сух, горещ, южен местен вятър в североизточната част на Африка (Египет, Судан) и в страните от Близкия изток.

² „Ориенталисткия дискурс“ представлява институционализиране на образа на Ориента и ориенталците. Той е резултат от работата на „ориенталистите“, тоест хората, които изучават и описват Ориента, писатели или учени. Тези хора говорят от негово име, придават му форма, създават „ориенталистка реалност“, без действително да се интересуват от мястото, културата и хората. Създават система от идеи, които оказват силно влияние върху западния човек. Една представа за реалността, която затвърждава разделението между познатото и непознатото, между Европа/Запада и Ориента/Изтока, между ние и те: „Ориентът придобива дискурсивна идентичност, която го прави неравностоен на Запада“ (Саид 1999: 193 – 194).

внимание и на пътеписите на френските романтици³, които са част от „литературната тълпа“⁴, минала през Ориента.

Саид посочва Шатобриан и Едуард Лейн⁵ като първите важни фигури, които предопределят характера на познанието за Ориента и неговите ограничения. Всички след тях се позовават на техните трудове и подобно на тях или създават научни трудове като Лейн, или описват лични впечатления като Шатобриан.: „Проблемът при личните излияния е, че те неизменно се оттеглят до позиция, приравняваща Ориента с личните фантазии, дори ако, погледнато от естетическа гледна точка, тези фантазии да са на много високо ниво“ (Саид 1999: 220).

Ако пътешествията на френските романтици бъдат разглеждани като „лични излияния“ и фантазии, то те биха могли да бъдат определени по-скоро като пътуване към себе си. Пътуването към „другия“ се оказва проблематично. Те са водени не от желанието да срещнат „другия“, а от свои лични цели: „Отидох да търся образи, това е всичко“⁶ (Шатобриан 2019: 55); „Въображението също има своите нужди и своите пристрастия. Аз съм роден поет...“ (Ламартин 2019: 27); „Ще се опитам да разгледам страни, които не съм виждал“ (Нервал 2010: 16).

И тримата имат свой мотив да търсят обогатяване на личния си опит, но това обогатяване не може да се случи без „другия“. Не може да се случи, ако цял живот стоиш на едно място и препрочиташ определени книги. В „Ние и другите“ Цветан Тодоров ни припомня Монтен, според когото пътешествието е най-доброто училище. Доброто познаване на „другите“ дава възможност за собствено развитие. Така всеки от тримата писатели, воден от лично търсене, започва своето пътешествие и го осъществява според собствените си личност и светоглед.

Шатобриан заминава, за да види от първо лице местата, за които по-късно ще пише в „Мъчениците“ (Les Martyrs, 1809). Преди пътуването си той се подготвя много задълбочено и когато се намира в земите, за които е чел, често цитира историци, пътешественици и съпоставя дадената от тях информация със своя непосредствен опит.

³ Става дума за следните пътеписи: „Пътеводител от Париж до Йерусалим“ на Шатобриан, публикуван през 1811 г., „Пътешествие из Ориента“ на Ламартин, публикуван през 1835 г., и „Пътешествие из Ориента“ на Нервал, публикуван през 1851 г.

⁴ Определение, дадено от Е. Саид в „Ориентализмът“ за всички, които са посетили Ориента и впоследствие са дали литературна форма на своите преживявания в различни по жанр текстове (Саид 1999: 209).

⁵ Едуард Лейн е британски ориенталист и преводач, чиито „Нрави и обичаи на съвременните египтяни“ (1836) за много западни пътешественици са били източник на информация, вкл. и за Нервал.

⁶ Преводът на всички цитати от френски на български език е мой – И. Н.

Почти през цялото време френският романтик, който се интересува искрено от славните исторически останки по пътя му, следи за достоверността на прочетеното и отбелязва старателно промяната, настъпила с времето: „Пътешественикът е нещо като историк: негово задължение е да разказва вярно това, което е видял или е чул да казват; не трябва нищо да си измисля, но не бива и нищо да пропуска и каквито и да са неговите лични мнения, те никога не трябва да го заслепяват дотам, че да премълчи или скрие истината“ (Шатобриан 2019: 56).

Но когато описва природата, Шатобриан описва по-скоро чувствата, които едно място поражда у него, своите мисли и вълнения. Разказва не толкова за това, което вижда, колкото за това, което изпитва. Разказва за себе си и своите преживявания, но не и за хората, които среща. Те са споменавани рядко и лаконично.

Всъщност Шатобриан изобретява модерния турист, който „предпочита мъртвите пред живите и предметите пред хората“ (Тодоров 2013: 324).

Двадесет и пет години по-късно⁷ Ламартин също предприема пътуване на Изток. Макар и да не го формулира експлицитно, един от мотивите му е съперничеството с Шатобриан. За Ламартин е важно да посети места, на които Шатобриан не е бил⁸, както и да подчертае, че е видял същите места, но по нов начин. Той смята, че Шатобриан твърде много е разчитал на въображението си, имал е избирателна памет и описанията, дадени от него, са неточни. Ламартин иска да покаже, че има нещо повече от пустини и гробници по онези земи.

На пръв поглед това са две съвсем различни пътешествия. Шатобриан пътува като поклонник. Той търси, вижда и описва останките от едно славно минало. Придружават го само трима души – неговият слуга, водач от местните хора и един преводач. Докато пътуването на Ламартин е дори от днешна гледна точка луксозно пътешествие. Той наема кораб с 18 души екипаж, придружаван е от своята съпруга, тяхната дъщеря, трима приятели, от които единият е лекар, има лична прислуга, достатъчно на брой оръжия и дори библиотека с 500 книги.

Ламартин пише по време на пътуването си не за да дава вярно и точно описание на земите, през които минава. Това вече е направено от предшествениците му, като визира и Шатобриан. Написаното от него може да бъде от интерес единствено за художниците. Той е во-

⁷ Шатобриан пътува на изток през 1806 – 1807 г., а Ламартин – през 1832 – 1833 г.

⁸ Ламартин пристига в Бейрут и се установява за известно време там заедно със семейството си, а Шатобриан така и не посещава този град.

ден от желанието си да открие нови цветове, ново вдъхновение за своите поеми. Това и прави, вижда Ориента с очите на художник. Разказът му е изпълнен с пейзажи, цветове и нюанси.

Интересът му е привличан много по-често от величието на природата, отколкото от хората, които живеят по тези земи. При срещите си с местните Ламартин действа и се държи по-скоро като представител на Франция, отколкото като пътешественик. Общува предимно с хора на властови позиции – консули, посланици, халифи. Хора, чиито правомощия биха улеснили неговото пътуване и с които взаимно си засвидетелстват полагащото им се уважение. Обикновеният човек е наблюдаван отдалеч и с не особено голям интерес.

Но още в началото на своя пътепис Ламартин отбелязва, че в него няма нито история, нито нрави. Има бележки, които поетът е водил за себе си, за да не изгуби наученото по време на пътуването, за да запази и в бъдеще „това голямо и същностно обогатяване на мисълта чрез мисли, места, факти, чрез сравняването на едни времена с други времена, на едни обичаи с други обичаи, на едни вярвания с други вярвания“ (Ламартин 2019: 8).

Пътешествието на Нервал, което повтаря донякъде това на Ламартин, а съответно и на Шатобриан, също заема своето място в нарастващото познание за Ориента.

Неговата книга, „Пътешествие из Ориента“, в най-голяма степен се отдалечава от пътеписа като жанр и се доближава до този на романа. Във всяка от четирите части, от които се състои книгата, откриваме разказ в разказа. Непосредствените спомени и преживявания на Нервал се смесват с фантастични истории и легенди. Тук разминаването между поетичната форма, дадена на пътешествието, и действително осъщественото от Нервал пътуване е най-голямо. Но въпреки това неговите бележки оставят най-силно усещане за доближаване до чуждата култура в сравнение с тези на предшествениците му. Ако Шатобриан се интересува преди всичко от миналото и историята, а Ламартин – от яркостта на цветовете и природните картини, то Нервал се интересува от нови преживявания, от непознати лица и обичаи. Той не пътува като повечето хора, не е от „тези джентълмени с неизменните им шапки, пристегнати дрехи и ръкавици, които не смеят да се слоят с тълпата, за да видят нещо интересно“ (Нервал 2010: 191). Той наблюдава, задава въпроси, желае да участва активно в битието на Ориента. Наема къща в коптски квартал на Кайро, купува си арабски дрехи, оформя брадата и косата си като местните и вече не се различава от тях. Превръща се в жител на града, защото „безспорно това

е единственият начин да го разбереш и обикнеш“ (Нервал 2010: 231). Според Саид Нервал използва най-добре своето пребиваване в чуждата култура и неговият Ориент „е не толкова сграбчен, присвоен, ограничен или кодиран, колкото изживян, използван естетически и със силата на въображението като едно обширно място, изпълнено с възможности“ (Саид 1999: 226). Най-често тези възможности остават неосъществени в действителност, но затова пък мястото е действително благодатно за въображението: „Кой не би се размечтал за приключения и загадки при вида на тези високи къщи с решетки на прозорците, зад които често проблясват озарените от любопитство очи на млади девойки?“ (Нервал 2010: 391).

В пътешествията и на тримата автори могат да бъдат открити моменти в подкрепа на тезата на Саид, че европейецът пристига в Ориента с предварително изградени представи, заети от по-рано написани текстове. Много от тези представи се оказват погрешни: „Трябваше, значи, да се простим и с илюзията за сладостния живот в харема...“ (Нервал 2010: 264). Но по-важното е, че тези предварително изградени нагласи се явяват пречка в по-голяма или в по-малка степен за пълноценна и равнопоставена среща между две чужди една на друга култури. По-важното е, че в повечето случаи Ориентът остава неразбран, а неговата култура бива определена като по-слабата, по-женствената⁹, по-малоценната. А всеки следващ пътешественик или изследовател пристига в непознатите земи на Изтока, добре образован предварително, и вместо да събере сам свое лично познание за новото, в повечето случаи се опира на вече наученото само за да потвърди неговата правота.

Саид точно показва този феномен на нарастващо познание, в който всяко ново знание за Ориента се позовава на предхождащото го. И е прав да подчертае зловередното влияние на предварителните представи и нагласи на индивида върху разширяването на неговото познание, както и опасностите, които крият в аксиологичен план.

Но тези опасности са част от всяко едно познание. Те не се определят от това дали опознаващият индивид е европейец, или ориенталец, писател, или учен, те са част от ограниченията, които човешкото познание има пред себе си. Единствено трябва да внимаваме за тях и да помним, че всяко едно твърдение е само лично наблюдение, щрих,

⁹ „Самият Ориент пък на свой ред, мислен по презумпция като неравностоен на Запада, бива представян по-скоро в термините на женскостта“ (Протохристова 2016: 152).

добавен към общата картина, който може да бъде поправен веднага след нас от една по-умела и наблюдателна ръка.

Книгите и на тримата френски романтици са само лично отражение на впечатленията, които Ориентът е оставил у всеки един от тях.

Ако разглеждаме редовете, които са написали, единствено като част от многото щрихи в картината, наречена Ориент, бихме могли да се насладим на удоволствието да видим пустините през техните очи, да чуем техните мисли и да вземем за себе си онези зрънца от тяхното знание, които ни се струват важни, като помним, че не това е ориенталската култура, а само едно от множеството нейни отражения.

ЛИТЕРАТУРА

Ламартин 2019: Lamartine, A. *Voyage en Orient*. 2019, 1306. < Voyage en Orient (Lamartine)/Texte entier/Volume 1 – Wikisource> (6.04.2022).

Нервал 2010: Нервал, Ж. *Пътешествие из Ориента*. [Nerval, G. Pateshestvie iz Orienta.] София: Алтера, 2010.

Протохристова 2016: Протохристова, К. *Теми с вариации*. [Protohristova, K. Temi s variatsii.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2016.

Саид 1999: Саид, Е. *Ориентализмът*. [Said, E. Orientalizmat.] София: Кралица Маб, 1999.

Тодоров 2013: Todorov, Tz. *Nous et les autres*. 2013, 452. < Nous et les autres la réflexion française sur la diversité humaine | Todorov, Tzvetan | download (1lib.to)> (15.11.2021).

Шатобриан 2019: Chateaubriand, Fr. R. *Itinéraire de Paris à Jérusalem*. 2019, 470. < Itinéraire de Paris à Jérusalem – Et de Jérusalem à Paris | François-René de Chateaubriand | download (1lib.to)> (6.12.2021).